

„Úgy mint akkor éjszaka”

GARACZI ZOLTÁN

Apokalipszis egy Sík Sándor elbeszélésben

1988-ban született Kecskeméten. Egyetemi tanulmányait az SZTE BTK történelem–magyar szakán végezte, jelenleg ugyanott a Modern Magyar Irodalom PhD-képzés hallgatója. — A tanulmány előadásaként elhangzott az Országos Doktorandusz Szövetség „Literary and Historical Aspects of the First World War in the Eastern European Region” című konferenciáján „Úgy mint akkor éjszaka” – Háború és vízió egy Sík Sándor elbeszélésben címmel, 2017 február 11-én Budapesten.

¹Baróti Dezső: *Sík Sándor*. Akadémiai, Budapest, 1988, 35.

²Uo.

³Váradai Béla: *Hét szép história*. Katholikus Szemle, 1921. 5. füzet, 318–319.

⁴Uo.

⁵Angyalosi Gergely: *Az apokalipszis víziója és a posztmodern magyar próza*. In uő: *A költő hét bordája*. Latin Betűk, Debrecen, 1996, 86.

Sík Sándor nevének említésekor aligha szépprózája jut először eszünkbe. Lírája és tudományos munkássága terjedelmében és minőségében is felülmúlta szépprózai alkotásait. Egyetlen novelláskötete *Hét szép história* címmel 1921-ben jelent meg. Baróti Dezső, Sík Sándor egykori tanítványa, majd barátja a kötet mögötti szerzői motívációt a következő módon jellemezte: „a régi hagyomány motívumait modern hangvétellel rekonstruáló [alkotás]”.¹ Baróti szerint Sík-nak Gottfried Keller *Hét legenda* című novelláskötete lehetett a minta, melyben a svájci szerző a legenda műfajának felelevenítésre törekedett.² A katolikus irodalmi hagyományt mozgató Sík-novellák tétje az lehetett, hogy sikerül-e az ebből a hagyományból táplálkozó műfajokat újraértelmezni, vagy a próbálkozás megmarad felidőzés szintjén, ahogy ez Kellernél is történt.

A *Hét szép história* rekonstrukciós szándékát már a korabeli kritika is kudarcként értékelte. Váradai Béla a *Katholikus Szemle* hasábjain a következőképpen nyilatkozott erről: „igazi műalkotás sohasem lesz, ezeknek bármily színes átírása csak annyit ér, mint primitív metszetek kiszínezése, ezekre új köntösükben is áll a tétel: Man merkt die Absicht und wird verstimmt”.³ A kötetben megjelent novellákat túlzott didaktikusságuk és erkölcsi pátoszuk miatt is kárhoztatta Váradai, kivételt képezett számára *A nagy és magas hegy*, melyet esztétikai kontextusában dicsért. „Lüktető, erős menet, csupa biztos részlet jellemzi a novellát, melynek csúcspontja az a viharzó beszéd, mely az önző ember felágaskodását festi a krisztusi morál ellen”.⁴ Az elbeszélés valóban kiemelkedik a kötetből, ám a szöveg erejét nemcsak a modern írástechnikai eljárások adják, sokkalta inkább az a rekonstruáló szándék és megoldás, mely az apokalipszis műfaji hagyományaitól próbálna ellépni. Angyalosi Gergely egy 1994-es tanulmányában arról értekezett, hogy a modern és posztmodern irodalom miként tudta hasznosítani önmaga számára az apokalipszis műfaji hagyományát. Ám már a tanulmány címe és felütése is megerősítette, hogy a vizsgálati szempont fókusza mégis csak a posztmodern irodalom. „Első látásra mi sem áll távolabb a posztmodern világlátástól, mint az apokaliptikus örökség”⁵ — írta Angyalosi, és a későbbiekben is csak mint kiegészítésként toldotta oda a modernizmus fogalmát. A klasszikus modernség szempontjából nem elemezett és nem hozott példákat.

Nem vállalkoznék arra, hogy hitelesen reprezentáljam az apokalipszis és a modernség irodalmi összefüggéseit, mivel egyetértek

⁶Uo. 87.

⁷A modernség ebben az esetben a pozitívizmus meghaladását és rugalmas szellemtörténeti gondolkodásmód alkalmazását jelentette, bővebben lásd Grezsa Ferenc: *Sík Sándor az egyetemi katedrán*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata: Acta Historae Litterarum Hungaricum, 1989. 23. sz. 7.

⁸Bővebben lásd: *Tábori lelkészség* (önéletrajzi töredék). MTA Kézirattár MS 5316/28.

⁹Sík Sándor: *A nagy és magas hegy*. In uő: *Hét szép história*. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 200. (továbbiakban: Sík 2007).

¹⁰Uo.

¹¹Cristian Bădilițăt idézi Hubbes László: *Látomások a végső dolgok bűvöletében*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008, 11.

¹²*Világirodalmi Lexikon*, 3. kötet. Akadémia, Budapest, 1972. (A szócikk szerzője Hamvas Béla.)

¹³John J. Collinst idézi Hubbes László: i. m. 11.

Angyalosi azon megállapításával, mely szerint „az apokaliptikus diskurzus bizonyos elemei jóformán minden jelentős írónknál és költőnknel fellelhetők”.⁶ Ebből kifolyólag a téma olyan méretű, mely csak apró szeleteiben vizsgálható. Ilyen apró szegmensként olvasható Sík műve, mely a keresztény irodalmi hagyomány és a modernség fogalmán keresztül izgalmas értelmezési lehetőséget kínál.⁷

Sík tábori lelkészként pár hónapot töltött el a fronton,⁸ itteni élményei meghatározó szerepet játszhattak az elbeszélés megszületésében. Elbeszélésének főszereplője Szabó János hadapród, akit súlyos, alighanem halálos sebesüléssel kezelnek egy tábori kórházban. Felépülésére ő maga sem lát esélyt, erre a következő mondat utal: „Tudta, orvosok arcáról, látogatók hangjából, hirtelen elhallgatásokból és gyengédségekből régen kiolvasta, hogy nem sok remény-sége van az életben maradáshoz”.⁹ Karácsony estéjén a háború értelmetlenségéről gondolkodik. „Miért ölik egymást az emberek, ha megszületett a kis Jézus? És hol a Jézus?”¹⁰ Ez a dilemma, a hogyan is engedheti Isten ezeket a borzalmakat, a korszak íróiban, költőiben egyaránt felmerült, gyakorta a háború és a hit oppozíciójában, gondoljunk csak Babits *Húsvét előtt* című költeményére. A háborúk apokaliptikus megközelítésének jelentős irodalmi hagyománya van. Maga az apokalipszis kifejezés a „fel-” vagy „kitakarni” görög szóból származik.¹¹ Ez a fajta „kitakarás” a végső igazság kibontásaként értelmezendő. Az apokalipszis fogalma szorosan összefügg az eszkatológia fogalmával, mely „szűkebb értelemben a vallásos irodalomnak az az ága, amelyik a »végső dolgokról« szól (...) A zsidó-keresztény kultúrkörben az eszkatologikus irodalom legjellemzőbb példája az apokalipszis.”¹² A háború jelenségének és az apokalipszis irodalom párhuzamosan történő megjelenésének több magyarázata is lehetséges. John J. Collins és kutatótársai a hellenista zsidó kultúrkörben vizsgálták a kérdést, mely alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a hellenizált zsidóság két világkorszakot különböztetett meg: a történelmit és az eszkatológiai, „az elsőt a bűnök és ellenségek állandó ostroma alatt álló földi Jeruzsálem viszontagságai jellemzik, míg a másodikat az Égi Jeruzsálem eljövetele, amelyben az igazak megdicsőülnek Isten oldalán”.¹³

A nagy és magas hegy című elbeszélésben is a földi és az égi Jeruzsálem közötti ellentét jelenik meg. Szabó János betegágyán egy karácsonyi adományból kapott Újszövetségbe lapoz bele, mely egészen véletlenül éppen a Jelenések könyvének alábbi részleténél táru fel: „És hozzám jöve egy a hét angyal közül, kiknél a csészék valának, tele a hét csapásokkal és szóla velem, mondván: Jöszte és megmutatom neked a menyasszonyt, a Bárány jegyesét. És lélekben engem egy nagy és magas hegyre vitt és megmutatá nekem a szent várost, Jeruzsálemet, mely Istentől szállott alá mennyből.”¹⁴ Szabó János ezt követően felteszi magának a következő kérdést: „Mik lehetnek a csapások, ha nem a háború?”¹⁵ Ezzel a kérdésnek látszó felismeréssel a hadapród az első világháborút az apokalip-

¹⁴Sík 2007, 200–201.

¹⁵Uo.

¹⁶Sík 2007, 217.

¹⁷Ez a probléma Angyalosi Gergely már említett tanulmányában is megjelenik a második világháború után született írók kapcsán, lásd i. m. 95.

¹⁸Jacques Derrida: *A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről.* (Ford. Angyalosi Gergely.) In Jacques Derrida – Immanuel Kant: *Minden dolgok vége.* Századvég, Budapest, 1993, 74.

¹⁹Sík 2007, 225.

²⁰Uo.

²¹Uo.

²²Uo. 226.

²³Uo.

²⁴Takács Gyulát idézi Hubbes László: i. m. 17.

szissel azonosítja. Ezt a megközelítést erősíti meg az elbeszélés végén található jelenet, mikor Szabó lázalmában látja, ahogy Isten egyik angyala kiönti a hetedik csészét. „Csakugyan, az angyal, amint odaértek, föllállt, mellén keresztbefonta a karját, mélyen meghajolt, azután odalépett a hegyorom szélére és kiöntötte a csésze tartalmát, lefelé a mélybe. Először füst támadt és nem lehetett látni semmit. De amint a füst oszlani kezdett, óvatosan odaléptek mind a hárman a meredek szélére és lenéztek. Szabó János majdnem felkiáltott. A csatateret látta maga előtt, amelyet olyan jól ismert.”¹⁶

Az apokaliptikus szövegeknél szükségszerű, hogy valamilyen módon reflektáljanak a történeti időre, hiszen apokaliptikus jellegük éppen a történeti időt hivatott felszámolni. Különösen problematikusá válik ez olyan szövegek esetében, melyek az apokaliptikus folyamatokat a jelen történeti idejébe helyezik, hiszen a történeti idő folytathatóságát vagy tagadni kénytelenek, vagy annak folytathatóságára valamilyen módon reflektálni kényszerülnek. Ezt a problematikát¹⁷ Sík úgy oldja fel elbeszélésében, hogy Szabó János visszatalál halála pillanatában a krisztusi hithez. A szereplő halálával az elbeszélés kilép a történeti időből, átlépve egy végtelen és transzcendens idősíkra. Továbbá Síknál a hit irányába történő visszatalálás lesz az egyetlen alternatíva, sőt maga a hit lesz az apokaliptikus folyamat végső igazsága, amelyről Derrida így vall: „Maga az igazság a vég; a rendeltetés, a vég eljövetele pedig az, hogy az igazság lelepleződjék”.¹⁸ Sík szövegében a reveláció pillanatában a háború „értelme” a következő módon fogalmazódik meg: „Mit akarsz a háborúval?”¹⁹ — kérdezi Szabó János Jézustól, akire az elbeszélés második részében ismer rá az ezredpap alakjában. „Téged”²⁰ — adja meg Jézus az egyszerű választ, majd így folytatja: „Azért, hogy te engem megtalálj”.²¹ A reveláció kibontása részben beleillik abba a toposzba, hogy Isten a hozzá közelálló személyek hitét különböző nehézségek útján próbára teszi. Ebben a tekintetben nem beszélhetünk semmilyen műfaji újításról, ám a szöveg tartalmaz egy másik revelációt is, mely szembement az apokaliptikus hagyománnyal, komolyan véve a kereszténység egyetemes, nemzetek feletti jellegét. „Mi lesz a hazával, Uram?”²² — teszi fel a kérdést Jézusnak Szabó János egyik bajtársa, mire ő azt válaszolja: „Akarom, hogy ti mind az enyéim legyetek”.²³

Takács Gyula értelmezésében „az apokaliptikus irodalom sajátossága, hogy krízishelyzetben jön létre, olyan csoportok körében, melyek nemzeti, politikai vagy vallási létük veszélyeztetettségében élnek, amivel nyíltan nem képesek megbirkózni”.²⁴ Tehát az apokaliptikus csoportok harcaként megképződő folyamat, de az első világháború általános krízisként jelentkezett, és egyaránt érintett különböző csoportokat. Ez a nézőpont érvényesül Sík elbeszélésében is. Szabó János lázalmában megjelennek a korabeli társadalmi csoportok jellegzetes figurái. Az özvegy, a kommunista, a hadirokkant, a háború miatt vetni nem tudó és éhező paraszt. A jelenet helyszínéül egy homályos, kocsmaszerű helység szolgál, melyet így jellemez Szabó:

„Az asztaloknál folyt a tivornya. Rongyos legények és rikító ruhájú leányok jártak körül és egyre törölgették a poharakat. Rekedt hangú dalolás, hangos kiáltások, káromkodás és pohárcsengés töltötte be a borgóztól és szegényszagtól nehéz levegőt. Szabó Jánost az egész kép valami németalföldi festményre emlékeztette.”²⁵ Ez a szöveghely a *dance macabre* allúzióját kelti. Az összezsúfolódott, nagyon is eltérő társadalmi osztályokból érkező emberek együtt keseregnek a háború borzalmain, ki-ki a maga szemszögén keresztül látva az események láncolatát. „Megállj, megállj kutya Szerbia”²⁶ — kiabálja egy félkezű katona, mire később egy kommunista fiú így replikázik: „úri huncutság ez a háború (...) Mit vétett énnekem a muszka meg a szerb? Szegény emberek azok is mint mink.”²⁷ Ebben a zavaros kocsma jelenetben mintha az érvek és ellenérvek folyamatosan cáfolódnának, és ennek mentén határozott ellenségképet nem sikerül felvázolni, aki felelőssé tehető lenne a háborúért. A szövegben sehol sem jelenik meg a gonosz alakja. Az apokaliptikus folyamata a háborúban manifesztálódik, de a szembenálló felek és céljaik elmosódnak. Az elbeszélés harmadik részében, az első reveláció során Jézus — ahogy már említettük — kijelenti, hogy maga a háború Szabó János személyéért folyik, mely a folytatásban így egészül ki: „Hogy... hogy... az egész világveszedelem... értem...”²⁸ erre Jézus válasza: „A lelketekért”.²⁹ Ennek függvényében megfogalmazható a kérdés, hogy kitől vagy mitől is kellene félteni Szabó Jánosék, pontosabban az emberiség lelkét. Az elbeszélés harmadik egységének elején Szabó János egy hosszú monológot intéz Jézushoz, mellyel kapcsolatban Sík monográfusa, Máté Zsuzsanna megállapítja, hogy ezekben a mondatokban Nietzsche kereszténység elleni érveit lehet felismerni, melyek ebben az esetben a modern ember kritikai és filozófiai álláspontját hivatottak képviselni a keresztény vallással szemben.³⁰ Tehát az egyik oldalon Isten, míg a másik oldalon maga az ember, aki a modernizáció során elveszítette hitét.

³⁰Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor – a szépirodalomtudós, az irodalomtudós, az esztéta*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005, 67.

³¹Angyalosi Gergely: i. m. 91.

³²Uo.
³³Ennek okát jobbra a keresztény univerzalizmus elgondolására vezetném vissza, de erről itt bővebben nem értekezem.

Visszakanyarodva a tanulmány elején említett Angyalosi-szöveghez, a szerző így ír Konrád György *A városalapító* című műve kapcsán: „Nincsenek többé választottak, olyan lények, akik a többiekénél közelebb állnak Istenhez”.³¹ Az idézet akár Sík elbeszélése kapcsán is elhangozhatna, hiszen a látomásban megjelenő szereplők az egyetemes emberiséget képviselik. Ezzel persze véletlenül sem állítanám, hogy Sík műve bármiféle kapcsolódást mutat a posztmodern apokaliptikus-regények irányába. Egyszerűen csak arra a tényre mutatnék rá, hogy míg a posztmodern teljes mértékben felszámolja a transzcendenciát, beleértve Isten személyét is, vagy ahogyan Angyalosi fogalmaz: „Isten is egyike a közép-európai nagyváros lakóinak”,³² addig Sík is hasonló folyamatot visz végbe, csak egészen más úton elindulva.³³ Nála Isten személye megkérdőjelezhetetlen, de az apokaliptikus már nem a jó és a gonosz harcaként definiálódik, hanem az Istenhez való visszatalálás kegyetlen eszköze, amit ebben az értelmezői kontextusban az ember lényegében önmagával szemben vív, önmagáért.

